

Η ΔΟΝΟΥΣΑ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

(Εισήγηση-Ομιλία του Σπύρου Κάλμπαρη).

ΚΑΘΕ ΧΡΟΝΟ σε αυτή τη ξεχωριστή σύναξη γνωρίζομαστε περισσότερο, καταλαβαίνομαστε περισσότερο. Γνωρίζουμε πιο βαθιά τα νησιά με τη ματιά των πατέρων μας, έτσι όπως μας τα παράδωσαν: αγνά, ατόφια, δουλεμένα με τον ιδρώτα τους. Έτσι τα παρέλαβαν κι αυτοί από τους προγόνους τους. Κτίζουμε κάθε χρόνο μαζί με τους ακροατές μας και τους κατοίκους κάθε νησιού μια κοινωνία. Γιατί, ξέρετε, η επικοινωνία στις μέρες μας δεν είναι πια αυτονόητη κοινωνία ακόμη κι αν την εκλάβουμε με το θεολογικό νόημα της λέξης. Γι' αυτό πρέπει να μιλάμε όσο το δυνατόν πιο απλά. Και θα μιλήσουμε για το θέμα της πρώιμης εποχής της Δονούσας, την εποχή δηλαδή του λίθου(μέχρι το 2.800 π.Χ.) και αργότερα του χαλκού(από το 2.800 π.Χ. μέχρι το 1.100 π.Χ.). Οι προϊστορικοί αρχαιολόγοι και οι ψαγμένοι ή οι θεότρελοι φιλίστωρες μόλις που καταφέρνουμε να ψελλίσουμε κάποια δικά μας λόγια μπροστά σε αυτά τα έξοχα αγάλματα που βρέθηκαν κατά καιρούς· μένουμε έκθαμβοι μπροστά στα κυκλαδικά ειδώλια και τα άλλα σπαράγματα που μας πρόσφερε με τόση αφθονία και τόση σοφία η ελληνική γη. Για αυτό,λοιπόν, το λόγο, η ομιλία αυτή δεν είναι παρά ένα μικρό προσωπικό δοκίμιο πάνω στην προϊστορία της Δονούσας. Το χάρηκα, όμως, γιατί αυτή η εργασία μου, σημάδεψε την απόδρασή μου από άλλες πνευματικές ή μη ασχολίες μου.

Συχνά οι αναγνώστες δεν φαντάζονται πως κάθε εργασία ή βιβλίο αποτελεί για τον γράφοντα μια περιπέτεια. Συχνά το λησμονούμε κι εμείς οι ίδιοι.

Ο Στέφανος Λέπουρας πριν από αρκετούς μήνες μου έρριξε τον σπόρο που τελικά έβγαλε ρίζες. Μου πρότεινε να μιλήσω στην Ημερίδα για ένα θέμα σχετικό, ή όχι, με τη Δονούσα ή τις Κυκλάδες. Τότε δεν του απάντησα γιατί ήμουν απασχολημένος εδώ και ένα χρόνο στη συγγραφή ενός δοκιμίου· έγγραφα συμπτωματικά παραπλήσια θέματα ρίχνοντας στο χαρτί απόψεις και όψεις για τη Πρώιμη Νάξο. Αυτός ο σπόρος, όπως προείπα, έσκασε κι έβγαλε ρίζες και ύστερα από λίγες ημέρες, πήρα το βλέμμα μου από τη Νάξο και ρίχτηκα στην ίδια πρώιμη εποχή, με το ίδιο ενδιαφέρον, γράφοντας για τη Δονούσα.

Κι ενώ λοιπόν συνέχιζα και, γράφοντας, περνούσαν οι μέρες μου πάνω στη Δονούσα και τις Κυκλάδες με μια επιστημονική προς ποιητική θεώρηση, η οποία τελικά τυπώθηκε μέσα Ιούνη, στο τομίδιο που θα μοιράσω αργότερα, κατέληξα στο συμπέρασμα, ότι η ομιλία μου βασιζόμενη πάνω σε αυτήν την έντυπη εργασία μου, θα έπρεπε να έχει αντίθετη θεώρηση· δηλαδή μια ποιητική προς επιστημονική θεώρηση.

Οφείλουμε να ενδιαφερόμαστε για το παρελθόν μας. Η αρχαιολογία και η προϊστορία φανερώνει σε εμάς τη καθημερινή ζωή και τα επιτεύγματα των πιο μακρινών παλιών ανθρώπων μέσα στον χρόνο. Ανθρώπων, λιγότερο μεν προηγμένων από εμάς, οι οποίοι, όμως, είχαν δημιουργήσει απaráμιλλα αρχιτεκτονικά, μικρολειτουργικά και άλλα έργα, τα οποία μας αφήνουν έκθαμβους για την τεχνική τους αρτιότητα.

Ας κάμουμε, λοιπόν, ένα ποιητικό ιστορικό ταξίδι στο χώρο και τα προϊστορικά χρόνια της Δονούσας μέσα στο συναπάντημά της με το Παγκόσμιο γίνεσθαι της Αιωνιότητας.

Αν ήθελα να μελετήσω τη Δονούσα έπρεπε να φθάσω στην προϊστορική της καρδιά, στα σπαράγματα, τα αγγεία, τα τείχη, τα κτίσματα και τα κτερίσματα και ό,τι άλλο υλικό βρέθηκε από τους αρχαιολόγους από το 1968 και ύστερα. Είχα άλλωστε στη διάθεσή μου αρκετό καιρό για να προχωρήσω στη διαχρονική έρευνα του νησιού και να καταλάβω το συναπάντημά της με την ηπειρωτική χώρα και τα κοντινά νησιά των Κυκλάδων καθώς και με τις απέναντι ασιατικές ακτές.

Φανταστείτε, λοιπόν, και την αίσθηση της επιτυχίας και την ικανοποίηση που δίνει στους αρχαιολόγους και τους ανθρώπους της ανασκαφής η αποκάλυψη αυτών των πραγμάτων που ήταν θαμένα και αθέατα και άγνωστα για αιώνες. Δεν είναι άψυχα ούτε άφωνα. Μιλούν στον ανασκαφέα τους και στον καθένα μας. Φανταστείτε την έκπληξη του Μανώλη Ανδρόνικου που βρήκε στη Βεργίνα τον τάφο του Φιλίππου. Φανταστείτε την έκπληξη, το δέος και τη χαρά του Γ. Σακελλαράκη, που ανακάλυψε στη Κρήτη την πρώτη ανθρωποθυσία στον ελλαδικό χώρο.

Αλλά μήπως ο τελικός και ο πιο σπουδαίος στόχος της αρχαιολογίας να είναι η προσέγγιση κάποιας άγνωστης ανθρώπινης ψυχής από το μακρινό παρελθόν, η οποία- αυτή ψυχή- αυτός ο αρχαίος τεχνίτης, να κατασκεύασε κάποιο αντικείμενο για να μας υποδείξει τον τρόπο και γιατί το έφτιαξε; Αυτό δεν είναι ένα δώρο προς την επερχόμενη ανθρωπότητα;

Δεν θα ήταν καλύτερο να ψάχνουμε κάθε φορά στη Δονούσα καθώς και σε κάθε νησί των Κυκλάδων την διάσταση του αιώνιου και του καθημερινού σε κάθε τι: στους βοσκούς, στους ανθρώπους, στα βράχια, στα μουσικά τους πρωτόγονα όργανα; Να ήταν άραγε τύμπανα και ασκιά;

Τί λέτε; Αυτά τα λιθόκτιστα μιτάτα των βοσκών, μικρές ή μεγάλες κατασκευές, δεν έχουν κτιστεί με την τεχνική, την προϊστορική αυτή τεχνική των θολωτών τάφων; Και γι' αυτό το λόγο έχουν μείνει αναλλοίωτα και οι τόποι και οι άνθρωποι και οι κατασκευές;

Η Δονούσα μας δίνει την εικόνα μιας αραιής και ασυνεχούς κατοίκησης κατά το πρώιμο Ολόκαινο. Η αρχική ανθρώπινη παρουσία θα πρέπει να ήταν μικρή σε πληθυσμό και θα ζούσε σε ορισμένα σημεία. Οι άνθρωποι θα αξιοποιούσαν επιλεγμένους φυσικούς παράλιους χώρους για να δημιουργήσουν εγκαταστάσεις σε κάποια έκταση και, ίσως η παραμονή των ανθρώπων αυτών να είχε εντελώς προσωρινό χαρακτήρα, σύντομη διάρκεια, και γι' αυτό το λόγο, η Δονούσα, δεν είναι αρχαιολογικά ορατή σε μεγάλο βαθμό. Επειδή δεν εύρισκαν πρόσφορο έδαφος για καλλιέργειες θα πρέπει να αποχωρούσαν κατά διαστήματα και γι αυτό ο πληθυσμός ήταν πάντα μικρός. Βέβαια θα ήταν, επίσης, δυνατόν να υπήρχαν ένας δύο ακόμη σταθμοί ανθρώπινης παρουσίας σε άλλα σημεία της Δονούσας, αλλά τέτοιες θέσεις, ίσως, να έχουν επιχωσθεί, να έχουν διαβρωθεί ή και να βρίσκονται στο βυθό λόγω της ανόδου, στα τελευταία 12.000 χρόνια, της θαλάσσιας στάθμης.

Στη προϊστορική Δονούσα γράφτηκε η υπέροχη ιστορία της μάνας προς το παιδί. Η χειραψία της Δονούσας που απλώθηκε και αγκάλιασε όλο το Αιγαίο. Με μια μόνο απλή

απλουκή χειρονομία. Και να γιατί! 30 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, επάνω από ένα αγκυροβόλι, το Βαθύ Λιμενάρι, ένα στενό απόκρημνο ακρωτήριο, μία ώρα νότια του κεντρικού χωριού, του Σταυρού, βρίσκεται ένας αρχαίος οικισμός. Εδώ έχουν αποκαλυφθεί 12 οικοδομές. Μέσα σε ένα από αυτά τα σπίτια, και 30 εκατοστά κάτω από το δάπεδό του αποκαλύφθηκε μια ταφή με δύο σκελετούς. Ενός ενήλικου και ενός βρέφους. Ο ενήλικος ήταν τοποθετημένος στο πλευρό με τον γνωστό τρόπο ταφής για την εποχή εκείνη, δηλαδή με λυγισμένα τα πόδια προς το σώμα και ο δεξιός του βραχίονας ακουμπούσε το βρέφος. Επρόκειτο, φυσικά, για μια μητέρα που την έθαψαν μέσα στο σπίτι της μαζί με το μωρό της, όταν εξαιτίας ενός συμβάντος, που δεν γνωρίζουμε, βρήκαν και οι δύο μαζί τον θάνατο.

Αυτό το χέρι, που έτεινε αυτή η πανάρχαια γυναίκα στο μωρό της ήταν το ίδιο χέρι, που έτεινε αυτή μητέρα στην ανθρωπότητα. Για να μας δείξει ότι η αιώνια αγάπη δεν έχει τέλος, δεν έχει όρια, δεν έχει φυλή, δεν έχει εποχή· έχει, όμως, διάρκεια. Δεν μας άφησε το όνομά της ούτε το όνομα του μωρού της. Δεν μας χρειάζονταν άλλωστε. Ούτε το θέλησε η ίδια. Μας άφησε όμως την χειραψία της. Αυτή η ανάταση του χεριού της είναι μια μεγαλειώδης χειραψία, ένα μήνυμα που φωνάζει «Είμαστε εδώ κι εμείς». Αυτή η γυναίκα εκείνης της εποχής ήθελα να μας πει «Εδώ ζήσαμε. Και βρίσκομαι πάντα εδώ. Μαζί με το μωρό μου». Έτεινε στην ανθρωπότητα, από τον μικρό αυτό βράχο του νησιού, το χέρι του δικού της πολιτισμού, της ανθρωπίνης μητρικής αγάπης, της ανθρωπίνης δόξας.

Αυτό το χέρι της γυναίκας που έρχεται από τα βάθη των πανάρχαιων χρόνων του πολιτισμού μας συναντιέται

με ένα άλλο σύγχρονο χέρι. Το δικό μας χέρι. Μια χειρονομία συγκινητικά πανανθρώπινη.

Εκείνος ο παλιός πολιτισμός της Δονούσας συναντήθηκε, επίσης, με τον σημερινό πολιτισμό μας σε μια άλλη άκρη της γης, μέσα από μια μεγάλη εμπειρία που έζησε μια σύγχρονη οικογένεια στη περασμένη δεκαετία.

Πριν λίγα χρόνια, στη δεκαετία του 2.000, στην Νότια Αμερική σε μια περιοχή του Αμαζονίου, μέσα στη ζούγκλα της, ζούσαν και ζουν οι Ιονέκιοι μια φυλή κυνηγών-τροφοσυλλεκτών. Γυμνοί κρατώντας στα χέρια τους τα τόξα, τα βέλη και τα κοντάρια τους όλη μέρα, και προσπαθώντας, να βρουν το θήραμα διένυαν και διανύουν ακόμη μεγάλες αποστάσεις ίσως και 20 χιλιόμετρα την ημέρα μέσα στην άγρια ζούγκλα. Δεν είχαν δει ποτέ στη ζωή τους άνθρωπο της εποχής μας, ούτε αυτοκίνητο. Ούτε αεροπλάνο πετούσε ποτέ πάνω από αυτήν την περιοχή της απροσπέλαστης έκτασης.

Κι όμως, κάποια στιγμή έμελλε η Ιστορία σε αυτήν την άκρη της γης να δώσει την ευκαιρία για την συνάντηση δύο πολιτισμών: του σημερινού με τον πολιτισμό της προϊστορίας, με ένα πολιτισμό της προϊστορικής εποχής, που εκπροσωπούσε αυτή η ομάδα του Αμαζονίου. Και γιατί έγινε αυτό;

Μια οικογένεια Νοτιοαμερικανών, με το αυτοκίνητό της, αποφάσισε να πλησιάσει τα όρια αυτής της περιοχής και να μπει μέσα στο δάσος αφού προηγουμένως αφήσουν το αυτοκίνητό τους μέχρι το σημείο εκείνο που θα τους επέτρεπε το έδαφος. Σταμάτησαν κάπου και με λίγη δυσκολία μετέφεραν το τροχόσπιτό τους ακόμη πιο βαθιά μέσα στη πυκνή βλάστηση της περιοχής κι αποφάσισαν να μείνουν όσο θα τους επέτρεπαν τα τρόφιμά τους. Το επόμενο απόγευμα εκεί που καθόντουσαν και μιλούσαν όλοι μαζί, μέσα στην

ησυχία και την ερημία του δάσους, άκουσαν να χτυπά η πόρτα του τροχόσπιτου τους. Κοίταξαν έκπληκτοι προς τη πλευρά της πόρτας. Δειλά πήγε ο πατέρας της οικογένειας και άνοιξε τη πόρτα. Από την έξω πλευρά βρέθηκε περικυκλωμένος από οπλισμένους γυμνούς άνδρες και, παρέκει, γυναίκες και παιδιά ενός άλλου πολιτισμού κι έμεινε έκπληκτος. Δεν είχε δει ποτέ στη ζωή του τέτοιους προϊστορικούς ανθρώπους. Εκείνη τη μαγική στιγμή έγινε η συνάντηση των δύο πολιτισμών απόμακρων σε χρονική διάρκεια. Ένας πολιτισμός που έρχονταν από χιλιάδες χρόνια μακριά. Αφού συνήλθαν και τα δύο μέρη των διαφορετικών πολιτισμών, ο αρχηγός της ομάδας των ιθαγενών πλησίασε σιγά-σιγά τον πατέρα του τροχόσπιτου, τον άγγιξε στον ώμο του και έπιασε τον καρπό του χεριού του. Και τότε συμβαίνει κάτι συγκλονιστικό. Εκείνη τη στιγμή, που ως τότε τους χώριζε η Ιστορία χιλιάδων χρόνων, τους ένωνε η ακατάλυτη ανθρώπινη υπόσταση· τους ένωνε η συνέχεια της ίδιας της Ιστορίας και της ζωής τους.

Εκείνη τη στιγμή είχε συμβεί η σημαντικότερη χειραψία της Παγκόσμιας Ιστορίας. Αυτή η χειραψία που ένωνε την ανθρώπινη μοίρα ανθρώπων που έρχονταν από χιλιάδες χρόνια μακριά για να συναντήσουν το μέλλον τους. Το αντίθετο δεν θα μπορούσε να συμβεί ποτέ. Η χειραψία αυτή έφερε σε επαφή δύο μακρινούς στην αιωνιότητα πολιτισμούς.

Ήταν η χειραψία της συμφιλίωσης των πολιτισμών. Ήταν η μυστική επαφή της ανθρωπότητας που περνούσε απaráλλακτη μέσα από τα σφιχτά δάχτυλά τους, ύστερα από χιλιάδες χρόνια Ιστορίας, στο σήμερα.

Πριν από 70.000 ίσως και πολύ περισσότερα, πάλι, χρόνια από την Αφρική ξεκίνησε η ανθρώπινη περιπέτεια. Ο

Homo Sapiens ο εξελιγμένος σημερινός άνθρωπος ανέλαβε τις δυνάμεις του και ξεκίνησε. Για την Ασία και την Ευρώπη. Ο Homo Sapiens έγινε στην Ευρώπη ένας από τους ικανότερους κυνηγούς στις απέραντες εκτάσεις της Ευρώπης. Εκεί στην τελευταία ζούσε ο Νεάντερταλ. Άγριος, σωματώδης, πολύ ψηλός, δυνατός. Ο Νεάντερταλ της Ευρώπης συνάντησε τον Homo Sapiens της Αφρικής και ζήσαν μαζί ανταγωνιστικά μέχρι θανάτου 5.000 με 10.000 χρόνια. Επικράτησε η ευφυΐα και όχι η σωματική ρώμη. Ο Νεάντερταλ πριν 30.000 χρόνια εξαφανίστηκε από την Ευρώπη αν και ήταν δυνατότερος από τον Homo Sapiens.

Μετά από αυτήν τη παρένθεση και πριν μεταβούμε στη Δονούσα, που δεν έχουμε ενδείξεις ζωής για τόσο μακρινή περίοδο της παλαιολιθικής εποχής και ίσως να μην έφτασε ποτέ εδώ ο Νεάντερταλ, ας πάμε στην Ευρώπη και μάλιστα στη Νότια Γαλλία, όπου η βελόνα ραψίματος από κόκκαλο, που ανακαλύφθηκε έξω από ένα σπήλαιο, άλλαξε την Ιστορία του κόσμου. Έγινε η μεγαλύτερη επανάσταση πάνω στην ένδυση. Ο Homo Sapiens είχε πια την ικανότητα να κόβει και να ράβει ρούχα από δέρματα να κυνηγάει και να εκμεταλλεύεται τη φωτιά.

Πριν 27.000 χρόνια στα Γαλλικά Πυρηναία ο άνθρωπος προσπάθησε να καταγράψει την ιστορία του πάνω στους βράχους. Βρέθηκαν βραχογραφίες. «Είμαστε εδώ», είπανε. «Ζήσαμε κι εμείς εδώ», είπανε. Μας έστειλαν έτσι τον χαιρετισμό-τους.

Το ίδιο έγινε στα σπήλαια της Ελλάδας όπου κι εδώ βρέθηκαν βραχογραφίες.

Ήταν τότε ακόμη η εποχή των παγετώνων και, αργότερα, ύστερα από μερικές χιλιάδες χρόνια γύρω στο 16.000 π.Χ. οι

πάγοι άρχισαν να λιώνουν και η θερμοκρασία να αυξάνεται. Η γη της Ευρώπης γίνεται πράσινη, φωτεινή, χαρούμενη και άρχισαν να φυτρώνουν περίεργα πράσινα φυτά. Περνώντας από τότε εκατοντάδες χρόνια η γυναίκα Homo Sapiens ξεχώρισε το σιτάρι. Κάτι ξύπνησε μέσα της. «Πώς φυτρώνει;», αναρωτήθηκε. Το ξεχώρισε, το έψαξε, και ανακάλυψε τους σπόρους. Το φύτεμα ενός σπόρου ήταν για τη γυναίκα η πρώτη επανάστασή της στον πολιτισμό. Από τότε οι τροφосуλλέκτες-κυνηγοί έγιναν γεωργοί. Ο άνθρωπος άρχισε να επιβάλλει τη θέλησή του στη Φύση. Τα επόμενα 5.000 χρόνια η επανάσταση της εύφορης κοιλάδας της Ευρώπης εξαπλώθηκε έξω από τα σύνορά της. Τη γεωργία ακολούθησε πληθυσμιακή άνθιση. Ο κόσμος πλήθαινε.

Στην Ανατολία, τώρα, στις εύφορες κοιλάδες της σημερινής Τουρκίας και πάνω σε έναν λόφο, όπου βρέθηκε μια μικρή πολιτεία, στην οποία ζούσαν 8.000 κάτοικοι, γυναίκες και άνδρες σε ισότιμη βάση, χωρίς πολέμους, κι ευτυχισμένοι, οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν την γυναίκα-λεοπάρδαλη. Η γυναίκα αυτή συνάντησε νοερά τη γυναίκα της Δονούσας σε μια άλλη εποχή, σε έναν άλλο χώρο. Ονομάσθηκε έτσι, διότι τη βρήκαν κι αυτήν θαμμένη κάτω από το επίπεδο του σπιτιού της σε 30 εκ. περίπου βάθος, φορώντας στο λαιμό της ένα περιδαίριο από νύχι λεοπάρδαλης. Οι στέγες των σπιτιών αυτού του λόφου ήσαν επίπεδες και οι άνθρωποι κατέβαιναν στο σπίτι από μια τρύπα της οροφής με τη βοήθεια σκάλας. Έψηναν δε το κρέας πάνω σε πηλινες καυτές μπάλες μέσα σε αυτοσχέδιους φούρνους. Ενταφιάζονταν πάντα κάτω από το επίπεδο του σπιτιού τους σε βάθος περίπου 30 εκ. Γιατί τότε έτσι θεωρούσαν ότι τιμούσαν τον πολιτισμό της μητέρας. Οι δοξασίες της Ανατολίας, των ιθαγενών της Νοτίου Αμερικής εκείνη τη στιγμή συναντούσε τον πολιτισμό της Δονούσας.

Ήταν η μεγαλειώδης πανανθρώπινη χειραψία της συνέχειας της ανθρώπινης περιπέτειας.

Η Δονούσα, και γενικά οι πρώιμες Κυκλάδες, παραμένουν ουσιαστικά νησιά της "προϊστορίας", και ως τέτοια εννοούμε την περίοδο πριν από την υιοθέτηση του αλφαβήτου και γι' αυτόν τον λόγο δεν μπορούμε να εκλάβουμε αυτή την ομιλία σαν μία πραγματική ιστορία της Δονούσας. Κι αυτό συμβαίνει γιατί δεν υπάρχουν, ούτε υπήρξαν ποτέ, γραπτές πηγές της εποχής εκείνης, καθώς δεν υπήρχε γραφή. Έτσι, ρίχνουμε μόνο φευγαλέες ματιές, αν όχι μέσα από τα ματογυάλια, το λιγότερο, της προκατάληψης, σίγουρα, πολλές φορές μέσα, από παραμορφωτικούς φακούς των συμβόλων και των άλλων αρχαίων αντικειμένων που κάθε φορά έρχονται στο φως. Η αληθινή ζωή και η ιστορία του πρώιμου κυκλαδικού πολιτισμού παραμένουν σχεδόν άγνωστες και επομένως περίπλοκες, γράφει η Έμιλυ Βερμιούλ, στο βιβλίο της *Η Ελλάδα στην Εποχή του Χαλκού*. Και προσπαθούμε σιγά-σιγά, βήμα-βήμα στη κατανόησή της.

Αλλά και η ναυσιπλοία, η οποία βοήθησε την ανθρώπινη παρουσία στη Δονούσα ήταν παράκτια ή υπερπόντια; Από ποιούς πληθυσμούς και από ποιές κοινότητες προέρχονταν; Και γιατί οι άνθρωποι πήγαν τότε στα νησιά; Πώς επέλεξαν να ζήσουν εκεί; Τί είδους οικονομικές δραστηριότητες και κοινωνικές σχέσεις δημιουργήθηκαν ανάμεσα στις νησιώτικες κοινότητες και ανάμεσα στους νησιώτες και άλλες μη νησιώτικες κοινότητες της εποχής τους; Πώς οι νησιώτες διαμόρφωσαν τον νησιωτικό χώρο αλλά και πώς το περιβάλλον ως χώρος διαμόρφωσε τους νησιώτες; Για ποιο λόγο υπάρχουν τόσο σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα κτερίσματα σε νησιά που απέχουν μόνο μερικά χιλιόμετρα το ένα από το άλλο; Πώς οι αρχαίοι κάτοικοί του τοποθετούνταν στο χώρο; Πώς κατοικούσαν το τοπίο; Πώς κινούνταν στους χερσαίους και θαλάσσιους δρόμους; Ποιος διενεργούσε τη διακίνηση και πόσο

συχνά γινόταν; Τι διακινούσαν και σε ποιές αποστάσεις; Μεταξύ ποιών νησιών;

Βλέπουμε ότι τα ερωτήματα και αβεβαιότητες παραμένουν για την πρόιμη εποχή και είναι περισσότερες από τις απαντήσεις που μπορούμε να δώσουμε.

Από μια έρευνα που ξεκίνησα το περασμένο καλοκαίρι για τα αρχαιολογικά πράγματα των Μικρών Κυκλάδων άνοιξε μπροστά μου ο τεράστιος αυτός πλούτος των αρχείων, των εκθέσεων και των εγγράφων στην Βιβλιοθήκη της Βρετανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, στην Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία και στην Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

Τα στοιχεία εκείνα που βρήκαν, οι αρχαιολόγοι, και σιγά-σιγά με υπομονή έχτισαν τις γνώσεις μας για την αρχαιότητα, όταν πρωτοανακάλυψαν τα αρχαία αυτά σπαράγματα, μας έφεραν αναγκαστικά μπροστά σε μια γοητεία. Πάντα η συμμετοχή στο παρελθόν και η διήγησή τους, από τους εκπληκτικούς αυτούς Έλληνες αρχαιολόγους, μας γοητεύει και μας κάνει να τους θαυμάζουμε που με τόσες θυσίες προσωπικές και άσχημες κλιματολογικές συνθήκες και τις ελάχιστες, λόγω των μεγάλων δυσχερειών της εποχής και της οικονομικής δυσπραγίας, επιχορηγήσεις από το ελληνικό κράτος προχωρούν στο έργο τους με αληθινή αγάπη και μεράκι. Αυτοί, λοιπόν, οι άνθρωποι εργάστηκαν και εργάζονται για το μέλλον και εμείς κοντά τους ζούμε τις εμπειρίες τους, τη χαρά, τις απορίες τους και τα προβλήματά τους. Πόσο θα πρέπει να έμειναν έκπληκτοι οι πρώτοι Έλληνες αρχαιολόγοι με τους καινούριους κόσμους που ανακάλυπταν κάθε φορά και για πρώτη φορά! Μπροστά στα ερείπια της Δήλου, της Δονούσας και της Ρήνειας! Και συγκέντρωσαν όλα αυτά τα στοιχεία που βρήκαν, και εν συνεχεία τα συγκρότησαν σε ένα σύνολο για να μπορούμε να τα απολαμβάνουμε εμείς που αγαπούμε τον πολιτισμό!

Τί να πούμε για τον τάφο της μικρής Φιλώς, μιας μικρής παρθένου, ιέρειας της Ίσιδος, στη Ρήνεια, που όταν τον πρωτοανοίξανε φορούσε απλά, χρυσά ενώτια, ενώ στο δεξί της χέρι κρατούσε το σείστρο και στο δακτυλίδι του αριστερού της

χεριού ήταν χαραγμένο το όνομά της: «Φιλώ». Και έτσι η ανάμνησή της έφτασε ως τις μέρες μας καλά φυλαγμένη μέσα στο χώμα. Εκείνη τη στιγμή η Φιλώ μας παρουσίαζε τον πολιτισμό της, τον πολιτισμό της εποχής της. Μας κραύγαζε «Ήμωνα κι εγώ εδώ· έζησα κι εγώ εδώ». Οι λέξεις μου είναι δυσανάλογα μικρές μπροστά σε αυτήν την αλήθεια της Ιστορίας στο μικρό νησί της Ρήνειας. Δεν είχε σταυρό, όπως συμβαίνει σήμερα, ο τάφος της Φιλούς, ούτε άλλο εμφανές σύμβολο της θρησκείας της. Ήταν μόνη μέσα στην ερημία της αιωνιότητας. Μας χάριζε το όνομά της χαραγμένο στο δαχτυλίδι της. «Ναι, εγώ είμαι η ιέρεια της Ίσιδος», φώναξε. «Νά! Είμαι η Φιλώ. Σας ΧΑΙΡΕΤΩ» «Έζησα κι εγώ εδώ πάνω σε αυτόν τον έρημο βράχο». Μας έτεινε το χέρι της και μας χάρισε το δαχτυλίδι της. Έτεινε το χέρι της στην Ανθρωπότητα.

Κι εμείς από τη δικιά μας πλευρά, τί έχουμε να πούμε μπροστά στη Φιλώ; Τί να πούμε μπροστά στην άλλη γυναίκα με το μωρό στην αγκαλιά της; Τί να πούμε μπροστά σ' αυτήν την πανανθρώπινη διδαχή, έναν πολιτισμό που, σήμερα, δεν μπορούμε να διδάξουμε πια ούτε στα σχολεία; Η μικρή Φιλώ ψηλαφεί το κενό και τη βία του σύγχρονου βιώματος της Δύσης. Σήμερα, τόσες χιλιάδες χρόνια μετά, οι άνθρωποι, μερικές φορές, συμάχησαν με τη βαρβαρότητα. Ακόμη δεν έχουμε κατανοήσει το γιατί η Ευρώπη, η δική μας Ευρώπη, υπήρξε η αιτία της τελευταίας βαρβαρότητας. Τα στρατόπεδα του θανάτου, τα Άουσβιτς, δεν ήταν στις ερήμους της Αφρικής, βρίσκονταν μέσα στην Ευρώπη του Γκαίτε, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Μπετόβεν και του Σαίξπηρ και της πιο υψηλής ηθικής σκέψης που υπάρχει. Εμείς ακόμη δεν κατανοήσαμε ποιά ήταν το αληθινό διακύβευμα αυτής της καταστροφής.

Δεν υπάρχουν εύκολες απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα.

Οι νέοι άνθρωποι πρέπει να γνωρίσουν αυτό που έγινε στην Ευρώπη, στον πόλεμο, όταν είχαμε εκατομμύρια νεκρούς. Γιατί να γίνει αυτό; Οφείλουμε να κοιταχτούμε στον καθρέφτη και να δώσουμε μια απάντηση. Ποιοί μας οδήγησαν εκεί;

Κάθε άνθρωπος, όταν σηκώνεται το πρωί, για να ασκήσει το επάγγελμά του, οφείλει να θέτει στον εαυτό του ένα ερώτημα: Γιατί δεν υπερασπιστήκαμε καλύτερα τις ανθρώπινες αξίες;

Ας πάμε και πάλι στη Δονούσα.

Πρέπει να αναφερθεί ότι ένας δεύτερος οικισμός προϊστορικός βρέθηκε στη Δονούσα με αφθονία οψιανών. Εντοπίστηκε στη βόρεια ακτή του νησιού. Έτσι αυτό αποδεικνύει ότι η Δονούσα ήταν κατοικημένη πολύ πριν από τα χρόνια της ακμής του πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού. Δηλαδή πολύ πριν από το 3.000 π.Χ. Πολλοί προϊστορικοί αρχαιολόγοι τοποθετούν την κατοίκηση του νησιού πολύ πριν από το 5.000-6.000 π.Χ.

Με το δικό μας ένστικτο,θα επιχειρήσουμε μια γεωλογική προσέγγιση και,ίσως, ποιητική του χώρου αυτού, που ονομάστηκε Αιγαίο, Κυκλάδες και Δονούσα, χωρίς να τον ιστορήσουμε με αυστηρούς επιστημονικούς όρους μια και δεν έχουμε,γί'αυτό,ειδικά, το τελευταίο νησί, τρανταχτές αποδείξεις, αλλά και ούτε και θα το υμνήσουμε καταφεύγοντας στη σαγήνη του.

Τα σημάδια υπάρχουν και τα βλέπουμε καθημερινά. Είναι μέσα στη ζωή μας: κατεστραμμένες πεζούλες, παραμελημένα χωράφια, αλλά τα πατροπαράδοτα αρχαία έθιμα διατηρούνται στους αιώνες, έτσι όπως τα διαμόρφωσε το περιβάλλον από τότε. Αγροκίες παντού και στάβλοι συμπληρώνουν τα κυκλαδίτικα τοπία. Μάρμαρα,πλίνθοι και κομμάτια όστρακα πλένε στις αμμουδιές. Τα λόγια του ποιητή Ελύτη ξαναγυρίζουν κατευθείαν στην αναλλοίωτη καρδιά της κυκλαδικής ζωής.

Οι θαλάσσιες μεταφορές πάλι, μεταξύ των μικρών και μεγάλων νησιών, ήταν δυσχερής, λόγω των θαλασσιών ρευμάτων και των βόρειων ανέμων. Πραγματοποιούνταν συνήθως από Μάιο μέχρι Σεπτέμβριο, τα

δε μελέμια εμπόδιζαν κατά την ίδια περίοδο κάθε δραστηριότητα. Έτσι τα μικρά πλεούμενα εκείνης της εποχής δεν ήταν εντελώς απαλλαγμένα από το στοιχείο της επικινδυνότητας.

Όταν ο καιρός κατά την προϊστορική εποχή αγρίευε, τα μικρά νησιά αποκτούσαν μια σκληρή πραγματικότητα. Καταιγίδες ξεσπούσαν κάθε στιγμή και δεν είναι λίγοι οι ταξιδιώτες και οι έμποροι που χανόντουσαν σε μια ναυτική πορεία και ως έμοιαζε αυτό το ταξίδι τους να είναι ένα απλό πέρασμα από νησί σε διπλανό νησί. Μα αυτοί αψηφούν τους κινδύνους και συνεχίζουν. Οι δρόμοι της θάλασσας είναι ανοικτοί γι' αυτούς. Ήδη πριν από 10.000 χρόνια ταξίδευσαν άνθρωποι από τη ηπειρωτική Ελλάδα στη Μήλο για να συλλέξουν οψιανό. Τί λέτε, δεν πέρασαν από τη Δονούσα και τα άλλα μικρά νησιά για να τα ερευνήσουν;

Τα μικρής εμβέλειας ταξίδια με κανό της εποχής δεν μπορούσαν να παρακάμψουν τις Μικρές Κυκλάδες και να πραγματοποιήσουν μακρινά ταξίδια, όπως έκαναν τα ιστιοφόρα σε μετέπειτα περιόδους. Ο ρόλος τους, όμως, γίνεται σημαντικότερος στους αιώνες που ακολούθησαν τον αποικισμό τους, καθώς εδραιώθηκε ο πληθυσμός τους και οι άνθρωποι αντιλήφθηκαν τις ευκαιρίες για διαμεσολαβητικές σχέσεις μεταξύ των κοινοτήτων στα τριγύρω μεγαλύτερα νησιά.

Δεν θα ήταν αδύνατον, επίσης, να υποθέσουμε ότι οι κάτοικοι των κοντινών νησιών ίσως να συγκεντρώνονταν σε ιερούς τόπους και τοποθεσίες για να τελέσουν τα θρησκευτικά καθήκοντα εκείνης της εποχής. Τέτοιου τύπου συναντήσεις και ιεροτελεστίες δεν θα πρέπει να διέφεραν πολύ από τις εορτές της κλασσικής εποχής, όπου στη Δήλο λατρεύονταν ο θεός Απόλλωνας και οι κάτοικοι της Δονούσας, όπως και των Μικρών Κυκλάδων, να μετέβαιναν εκεί για να προσκυνήσουν και να πάρουν μέρος στις τελετές. Ένας τέτοιος τόπος λατρείας θα μπορούσε να υπάρχει για τους Κυκλαδίτες, επίσης, στην τοποθεσία του Κάβου Δασκαλειού στην Κέρο, όπου τα μεγάλα γλυπτά, που βρέθηκαν, θα πρέπει

να κατείχαν ξεχωριστή θέση στις γιορτές και τελετές τους, οι οποίες να περιλάμβαναν και ειδικές λειτουργίες προς τιμή και ανάμνηση των προγόνων τους.

Και αυτές οι τελετές και τα προσκυνήματα εκείνης της αρχαίας εποχής, βρίσκουν με τη σειρά τους, τους απόηχούς τους στα σημερινά πανηγύρια της Τήνου και της Πάρου, καθώς και στις άλλες μικρότερες εορτές των Αγίων σε όλα τα νησιά μας, όπου ο κόσμος συρρέει για να τους τιμήσει. Γενικά, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι νησιώτες εκείνοι συνδέονταν με ένα κοινό σύστημα δοξασιών, π.χ. μια κοινή γλώσσα συγχωνεύοντας τις διάφορες μικρές κοινότητες και οικισμούς, που λογικά δεν θα μπορούσαν να αριθμήσουν η καθεμιά τους πάνω από μερικές δεκάδες κατοίκους. Και, ίσως, να υπήρχε κάποιος αρχηγός ή άρχοντας, μάντης ή ιερέας που να κατόρθωνε να διοικεί κάποιες εκατοντάδες κατοίκους.

Αλλά υπάρχουν, τέλος, ακόμα πολλά χρονικά και χωρικά κενά στις γνώσεις μας για τη Δονούσα, καθώς και περιορισμοί στην έκταση του υλικού πολιτισμού. Στον Κυκλαδικό χώρο, όπως και στον ελλαδικό, όποια πέτρα και να σηκώσει κανείς, μπορεί εύκολα να διαπιστώσει τα ανεξίτηλα σημάδια που άφησε ο άνθρωπος στο διάβα του χρόνου. Οι Κυκλαδίτες το ξέρουν καλά και το αντιλαμβάνονται καλύτερα από κάθε άλλον. Ριζώνουν σε αυτήν τη γη και τη σηκώνουν με όλο το βάρος της στους ώμους τους.

Η έννοια του νησιώτικου τοπίου είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη δραστηριότητα που εκδηλώνεται διαχρονικά στο φυσικό χώρο, δημιουργώντας έτσι σημασίες και σύμβολα, μικρότερα ή μεγαλύτερα θραύσματα μνήμης, δηλαδή τεκμήρια του πολιτισμού ή των πολιτισμών που προουπήρξαν. Γι' αυτό ακριβώς, ύστερα από τόσες χιλιάδες χρόνια, η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ευρώπη, κατανοώντας τη σοβαρότητα του θέματος, θεωρεί τα νησιώτικα τοπία ως πολιτιστική κληρονομιά και επιχειρεί να διαμορφώσει ένα κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για τη νομική τους προστασία.

Καθώς δε η αρχαιολογική σκαπάνη φέρνει στο φως νέα ευρήματα, ο χρονικός ορίζοντας αδιάκοπης πολιτισμικής δραστηριότητας αναπτύσσεται σε βάθος που ξεπερνά τα δέκα χιλιάδες χρόνια από σήμερα.

Ας ελπίσουμε στο μέλλον να μπορέσουμε να τα ξεπεράσουμε όλα αυτά τα θέματα και προβλήματα και να βρεθούμε μπροστά σε ευχάριστες εκπλήξεις.

Κι ας μην ξεχνάμε εκείνες τις ευγενικές πανανθρώπινες χειρονομίες, όπως της μικρής Φιλούς, της γυναίκας-λεοπάρδαλης από την Ανατολία, της πρωτόγονης φυλής της Νότιας Αμερικής και της μητέρας με το μωρό στη Δονούσα, που μας ενώνουν στη πιο συγκινητική αγκαλιά της Παγκόσμιας Ιστορίας. Ας μην ξεχάσουμε ποτέ την επανάσταση του πρώτου σπόρου του σιταριού που βρήκε η γυναίκα Homo Sapiens και την επανάσταση της πρώτης βελόνας από κόκκαλο που κατασκευάστηκε από άνθρωπο. Ας μην ξεχνάμε τις πανανθρώπινες χειραψίες του πολιτισμού μας. Ας μην ξεχνάμε αυτά τα μικρά επεισόδια και συμβάντα που η Ιστορία τα κάνει μεγάλα. Γιατί η μνήμη είναι ελευθερία. Και έτσι μόνο θα μπορέσουμε να αλλάξουμε: **Όταν μπορέσουμε να υπερασπιστούμε καλύτερα τις ανθρωπίνες αξίες.**

Σπύρος Κάλμπαρης

ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Πλειστόκαινο (το) {Πλειστοκαίνου}.

ΓΕΩΛ. 1. Η Δεύτερη από τις δύο υποδιαιρέσεις της Τεταρτογενούς γεωλογικής περιόδου, η οποία ξεκίνησε πριν από 1,7 εκατομμύρια χρόνια και συνεχίστηκε μέχρι πριν από 10.000 χρόνια.

2. Το σύστημα των πετρωμάτων που σχηματίστηκαν στην παραπάνω εποχή.

Πλειστοκαινικός,-ή,-ό

{ΕΤΥΜ. < πλείστος+καινός=καινούριος, ελληνογενής ξέν. Όρ.< αγγλ. Pleistocene}.

Ολόκαινο (το), {Ολοκαίνου}.

ΓΕΩΛ. Η πιο πρόσφατη περίοδος της γεωλογικής ιστορίας της Γης, που ακολούθησε την τελευταία παγετώδη περίοδο του Πλειστοκαίνου, πριν από 10.000 περίπου χρόνια. Χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλές θερμοκρασίες και θεωρείται ότι διαρκεί ακόμη.

Ολόκαινος Εποχή.

{ΕΤΥΜ. < Ελληνογενής ξέν. Όρ., < αγγλ. Holocene}.

Σείστρο (το), 1. Όργανο με μεταλλικό, πήλινο ή ξύλινο σκελετό σε σχήμα πετάλου, τον οποίο τέμνουν κάθετα ράβδοι με αντικείμενα που παράγουν θόρυβο, όταν κουνά κανείς ρυθμικά το όργανο. 2. Το ντέφι. 3. Το γλωσσίδι των κουδουνιών.